
FEJEZETEK KELET- ÉS DÉLKELET-EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A tudomány és a politika között. Fritz Valjavec levelezése román kutatókkal

1909-ben, Zágrábban, más kutatók szerint Bécsben született Fritz Valjavec (1909–1960), alibunári származású édesanyja után szoros kapcsolatban állt a bánági svábok, 1922 után az idevágó szakirodalom szerint, „dunai svábok” történetéhez. A gyerekkorában Versecen élő Valjavec az első világháború után rövid ideig Zombolyán, (Jimbolia) majd Budapesten az ottani Német Gimnáziumban tanult.

Budapesten szorosabb kapcsolatba került a magyarországi németek egyik legismertebb képviselőjével, Bleyer Jakabbal, majd később Edmund Steinackerrel. Családjának Bécsbe költözése után, 1930-ban a fiatal Valjavec – Bleyer segítségével – Münchenben kezdte el egyetemi tanulmányait. Az 1934-ben doktori disszertációját megvédő Valjavec 1935-től a Müncheneri Südost Institut munkatársa, később vezetője lett.

Tudományos karrierjével párhuzamosan, Valjavec Münchenben is folytatta a már Magyarországon, a Német Népművelődési Egyesület, majd ennek utódjánál a Magyarországi Németek Népi Szövetség keretén belül elkezdett politikai tevékenységét. Új hazájában 1933-tól az NSDAP és az NS – Studentenbund tagja lett. A Nemzetiszocialista Egyetemisták szövetségében, Valjavec az egykori monarchia utódállamaiban a német népcsoportok keretében kifejtett propagandamunka irányításában és koordinálásában játszott jelentős szerepet. Így 1938-tól a Német Nemzeti Egyetemisták vezetőségében (Reichsstudentenbund), Magyarországon, később Jugoszláviában és Romániában folytatott nemzetiszocialista propagandáért felelt.

Mint a Südostdeutsche Forschungen szerkesztője, Valjavec elsőrangú munkát végzett a délkelet európai szakemberek kutatásának összehangolásában. A térség kutatásában elért sokoldalú eredményét Valjavec az első pillanattól kezdve a hivatalos német nemzetiszocialista külpolitika rendelkezésére bocsátotta. 1940-ben a Valjavec által vezetett müncheni intézet, a Franz Alfred Sixt- SS- Brigadenführer vezetése alatt álló, berlini székhelyű Deutsche Auslandswissenschaftliches Institut fennhatósága alá került. Még

a háborút megelőző években Valjavec bejárta a délkelet-európai térség több államát. A látogatása után kézikönyvekként megjelentetett információk a balkáni hadjáratok idején jelentős segítséget szolgáltattak a hadsereg és az SS egységeknek. 1941 nyarán SS-Untersturmführer beosztásban, Valjavec mint fordító és szakértő, Észak-Bukovinában és Beszarábiában tevékenykedő D csoportban szolgált. A csoport egyik tagjának 1962. évi vallomása szerint 1941. július 9-én, Csernovic városában egy száz személyből álló zsidó csoport kivégzésénél maga Valjavec is tarkólövéseket adott le.

Rövid frontszolgálat után, 1943 februárjától 1945 tavaszáig Valjavec a Berlieni Egyetem Külföldi Tanulmányok Karának előadójaként volt. A második világháború után, Valjavec, azon 24 tagot számláló történész csoporthoz tartozott, amelynek a megszálló hatóságok megtiltották a tevékenységét. A náciellenesség után, 1951-től Valjavec megint a Münchener Südost Institut munkatársa, 1955 után igazgatója volt. 1960-ban, váratlanul, egyes információk szerint az ellene felhozott egykori nemzetiszocialista tevékenységet kivizsgáló bizottság munkájának megkezdése előtt halt meg.

Ilyen ellentmondásos életrajz ellenére, Fritz Valjavec életművének, a Süd-Ost Institut körüli rendkívül gazdag tevékenységének kritikai feldolgozására viszonylag későn, 2002-ben, Münchenben, a *Mathias Beer* (Tübingen) és *Gerhard Seewan* (München) történészek által, „*Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches (1920–1960). Institutionen, Inhalte, Personen*“ címmel szervezett kongresszuson került sor. Ez a találkozó az 1998. évi Majna menti Frankfurtban megtartott 42. német történész kongresszus folytatása volt, mely mélyreható kritikai elemzését adta a német nemzetiszocialista mozgalomra kizsgáló történelmi kutatásnak. Itt kell megjegyeznünk, hogy *Dorothea Wilkomm* német kutatónő már 1979-ben kritikusan közeledett a két világháború közötti délkelet-európai német kutatáshoz és Valjavec tevékenységéhez. (*Dorothea Wilkomm: Untersuchungen zur Anfangsphase der deutschen Südosteuropahistoriographie. Magisterarbeit TU Hannover 1979.*)

A Münchener Südost Institut megszervezése és szerkesztői munkája idején, Fritz Valjavec kiterjedt levelezést folytatott a délkelet-európai országban élő kutatókkal. Ennek az anyagnak a feldolgozás *Karl Nehring* 1991-ben megjelent munkájával kezdődött, melyben Fritz Valjavec és Szekfü Gyula 1934–1936 közötti levélváltását mutatta be. *Karl Nehring: Zu den Anfängen der Südostforschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Gyula Szekfü 1934–1936.* In: *Südostforschungen* 50 (1991), 1–30. Ders.: *Der Briefwechsel von Fritz Valjavec 1934–1950. Personen und Institutionen.* In *Südostforschungen* 53 (1994), 323–354. Fritz Valjavec magyaror-

szági kapcsolatainak feldolgozásában jelentős szerepet Orosz László történész tevékenysége jelentett, ki már 2004-ben feldolgozta a német kutató és Mályusz Elemér levelezését is (Orosz László: Fritz Valjavec (1909–1960) és a Délkelet-Európa-kutatás. Századok 135 (2001), 635–648. uő. Fritz Valjavec és Mályusz Elemér levelezése, Levéltári Közlemények, 75 (2004) 1. szám, 105–137, 2. szám, 117–154). Die Verbindungen der deutschen Südostforschung zur ungarischen Wissenschaft zwischen 1935 und 1944. Ein Problemaufriss anhand des Briefwechsels zwischen Fritz Valjavec und Elemér Malysz. In: Márta Fata (kiad.): Das Ungarnbild der deutschen Historiographie. Steiner, Stuttgart 2004, 126–16; Fritz Valjavec (1909–1960) A két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban, Budapest 2006.

Orosz László munkásága által a magyar történészek szélesebb körében is ismertebbé vált témakörhöz az elmúlt évben egy kitűnő román szakmunka csatlakozott. *Mândruț Stelian* és *Grăf Rudolf* kolozsvári kutatók által román és német nyelven kiadott tanulmánykötet a jeles német történész és román kollegái közötti 1935–1944-es években lezajlott levélváltást hivatott bemutatni. A Román Akadémia Kolozsvári Kutató Intézete által kiadott munka – teljes címén: *Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935–1944). Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec’s Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935–1944)*. Stelian Mândruț, Rudolf Grăf. Vorwort. Camil Mureșanu. Nachwort Dr. Anneli Ute Gabanyi. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2010.

Fritz Valjavec és a müncheni Südost-Institut

A kitűnően dokumentált bevezető részben Rudolf Grăf, Fritz Valjavec életútján keresztül mutatja be a nemzetiszocialista politika szolgálatába kerülő német délkelet-európai kutatás történetét. Amint ismeretes a „Balkán-kutatás” első lépései az angol, francia, olasz, osztrák és román intézetek berkeiben kezdődtek, és ezekhez kapcsolódtak az 1917-ben alapított leipzig-i és berlini kutatóközpontok. Az első világháború után, 1930-ban alakult meg Münchenben a későbbi „Süd-Ost Institut” elődje a „Stiftung zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten“, néven, mely már első éveiben a nemzetiszocialista eszmék szemszögéből közelíti meg a délkelet-európai németiség történetének feltárását. 1940-től a müncheni intézet legjelentősebb támogatója a Franz Alfred Sixt, SS-tábornok vezetése alatt álló, berlini székhelyű Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut lett. 1943-tól a müncheni intézet, a berlini, lipcei, prágai és bécsi hasonló jellegű inté-

zetekkel, a Baldur von Schirach vezetése alatt álló Birodalmi Biztonsági Főhivatal fennhatósága alá került. Valjavec maga 1941-ben hosszabb ideig a Déli Hadseregszolgálat mellett működő Einsatzgruppe D keretében teljesített szolgálatot.

A második világháború után újjáalakult Müncheni Délkelet-Európai Intézet első évtizedeiben, az 1935–1945 közötti „Gegnerforschung” szellemében folytatta a Szovjetunió és a kelet-európai kommunista államok történetének kutatását.

Fritz Valjavec és a románok

A Stelian Mândruț által szerkesztett 53 oldal terjedelmű tanulmány alfejezetei: „Die Geopolitik und Südosteuropa”, „Das Südost-Institut und Fritz Valjavec”, „Der Briefwechsel Fritz Valjavec”, „Das deutsche Bildungsfeld”, „Themen der Zusammenarbeit”, „Die Zusammenarbeit mit den Siebenbürger Sachsen”, „Inländische und ausländische Streitgespräche”, „Verschiedene Beiträge”, „Politische Ansichten”, „Meinungen über die Zeitschrift”, „Bücher- und Zeitschriftenschau”, „Die Bibliothek” und „Fazit”, jelzik, hogy milyen dimenziókban tárgyalja a témában és a nemzetközi szakirodalomban magát kitűnően kiismerő szerző az 1935–1944 közti évek müncheni Süd-Ost Institut és a román kutatók közötti kapcsolatokat. Mândruț munkája a Valjavec és a román kutatók közti levelezés müncheni, valamint a román levéltárakban őrzött anyagának, továbbá az idevágó román, német és magyar szakirodalomnak a feldolgozásán alapul. Itt kell rámutatnunk arra, hogy a szerző a Valjavec-kutatással először már 1993-ban, tehát jó tíz évvel a 2002-ben megrendezett müncheni történeztalálkozó előtt foglalkozott. Ezáltal Karl Nehring után, (Zu den Anfängen der „Südost-Forschungen”. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Gyula Szekfü 1934–1936, in Südost Forschungen, Band L, Sonderdruck, 1991.), Mândruț az első nem német kutató, ki Valjavecnek a délkelet-európai kutatókkal való levelezéséből közölt, Ein Brief von Fritz Valjavec cím alatt a „Siebenbürgische Semesterblätter, 7, 1993, nr. 1–2.” megjelentetett tanulmány után Mândruț egyedül, vagy *Othmar Trașcă* és *Lidia Gross* kutatókkal, gyakran foglalkozott Fritz Valjavec romániai kapcsolataival.

Jelzett fejezetében Mândruț részletesen bemutatja Valjavec rendkívül ügyes taktikázását, mellyel megpróbálta, hogy minél több délkelet-európai kutatót bevonjon az általa vezetett „Südostdeutsche Forschungen” szerzői közé. A Valjavecvel levelezésben állt román értelmiségiek példáján Stelian Mândruț nagyszerűen érzékelteti azt, hogy németországi szemináriumok,

előadások, tanulmányutak és ösztöndíjak biztosításával hogyan befolyásolták a német kultúrkörhöz közelálló román intellektuális elit fejlődését.

Der Briefwechsel (1935–1944)

A berlini, bukaresti, csernovici, jászvásári, kolozsvári, müncheni, temesvári és marosvásárhelyi 37 személy által szerkesztett 472 levél minél szemléletesebb bemutatása érdekében, Valjavec és levelező társai nemcsak betűrendi, hanem szakmai beosztás szerint is csoportosítva vannak. És itt a Valjavec-hez szakmailag közelebb álló Nicolae Iorga, Silviu Dragomir, Ion Lupaş, Petre P. Panaitescu és Coriolan Petranu történészek, Romulus Vuia néprajzos és Sextil Puşcariu, Iorgu Iordan, Alexandru Rosetti nyelvészek mellett filozófusok, botanikusok, földrajzosok, matematikusok és zenészek neveivel is találkozunk.

A munka végén található névszerinti és időrendi sorrendű szinoptikus táblázat segítségével az olvasó gyorsan kiismeri magát a 342 oldalon bemutatott kétnyelvű levelek között. Ez a kétnyelvűség és a minden egyes levelet kísérő, kiegészítő és adott esetekben magyarázó megjegyzések azok, melyek annyira értékesé teszik a két kolozsvári kutató munkáját. Ezen kívül, amint azt az utószóban *Gabanyi Ute Anneli* is kiemeli, a szerzőknek nem állt szándékukban, hogy a német történész körökben oly szenvedélyesen tárgyalt Valjavec úgy ideológiai, nemzetiszocialista árnyalatai felett ítéelkezzenek.

Véleményünk szerint Valjavecnek a német nemzetiszocialista mozgalomhoz való viszonya és ennek Délkelet-Európához és Romániához való kapcsolata bizonyos szempontokból akadályként hatottak a kutatók előtt. Ezt én főleg a Valjavec és az erdélyi szász kutatók közti levelezés feldolgozásának hiányában látom. Ezt a hiányt Mândruţ azzal magyarázza, hogy müncheni kutatása idején, az „Institut für die deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas/Südostdeutsches Kulturwerk e. V. München” keretén belül létezett egy terv, mely pontosan Valjavecnek a romániai német közösséggel való kapcsolatát hivatott bemutatni. Mivel ennek a tervnek a megvalósításáról nincs tudomásunk, úgy csak sajnálni tudjuk, hogy ez a rendkívül érdekes fejezet hiányzik a kötetből.

Ugyancsak ebben a Romániában megjelent kötetben kellett volna foglalkozni Fritz Valjavecnek a bánági sváb személyiségekkel ápolott kapcsolataival. Amint ezt az Orosz László munkái is bizonyítják, Valjavec vagy az ő irányítása alatt álló kutatók, mint Ludwig Rogl, Karl Hans Ertl, Barbara Groneweg és Hedwig Schwind figyelemmel kísérték ezt a témát, életrajzo-

kat készítettek Adam Müller-Guttenbrunn, Eduard Glatz, Edmund Steinacker és Jakob Bleyerről. Ezt a munkát 1960 után, Valjavec utódja, a romániai bánságból származó tanítványa, Mathias Bernath folytatta.

Stelian Mândruț, Rudolf Gräf: Între știință și politică. Fritz Valjavec și corespondenții săi români (1935–1944). Zwischen Wissenschaft und Politik. Fritz Valjavec's Briefwechsel mit rumänischen Gelehrten (1935-1944). Vorwort. Camil Mureșanu. Nachwort Dr. Anneli Ute Gabanyi. [A tudomány és a politika között. Fritz Valjavec levelezése román kutatókkal (1935–1944)]. Kolozsvár, a Román Akadémia Erdélyi Kutatóintézete, 2010, 570.

Kakucs Lajos